

АНОТАЦІЯ

Харламенков Микола Миколайович. Християнська генеза англосаксонської ліберальної традиції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія (освітньо-наукова програма Філософія), галузь знань 03 – Гуманітарні науки. – Національний університет «Острозька академія». Міністерство освіти і науки України, Острог, 2025.

Дисертація присвячена комплексному історико-філософському аналізу християнських витоків англосаксонської ліберальної традиції та встановленню релігійних впливів на формування ключових ліберальних концептів. Актуальність тематики зумовлена тим, що лібералізм — не гомогенна ідеологія, зокрема, у ставленні до християнської релігії. Однак у сучасному політичному дискурсі на Заході, а також у значній частині наукових досліджень секуляризм розглядаються як невід’ємна складова лібералізму, хоча насправді це притаманно лише частині ліберальної традиції. У зв’язку з цим постає потреба в більшій кількості досліджень, які б унаочнювали та поглиблювали розуміння релігійних передумов ліберальної ідеології шляхом реконструкції первісної традиції лібералізму, історично тісно пов’язаної з християнською політичною думкою.

Наукова новизна полягає у подоланні поняттєвої невизначеності довкола терміна «лібералізм» шляхом застосування класифікації ліберальних традицій Ф. Гаєка, що стало базовим теоретико-методологічним орієнтиром для аналізу релігійних засад лібералізму, оскільки спрямовувало дослідження до англосаксонської традиції, яка, на переконання самого Гаєка, є узгодженою з християнським світоглядом. Тому це перше цілісне дослідження християнських засад саме англосаксонського лібералізму. Уперше системно реконструйовано комплекс засадничих християнських ідей у теоріях англосаксонських авторів від XVII до XX ст.; встановлено зв’язок між протестантськими тираноборчими

трактатами й ліберальними концептами індивідуальної свободи та обмеженого врядування; обґрунтовано, що концепція сумління видатного ліберального теоретика лорда Актона є алюзією на християнське вчення про істину і свободу (Ів. 8:32) і є головною латентною причиною формування англосаксонського лібералізму; досліджено вплив християнської релігії на формування ключових концептів лібералізму. Уточнено розуміння шляхів еволюційного проникнення католицького та кальвіністського соціального вчення до ліберальної теорії.

Теоретико-методологічну основу становлять історико-філософський аналіз, а також порівняльний, індуктивний, дедуктивний, герменевтичний та контент-аналітичний підходи. Джерельну базу складають протестантські тираноборчі трактати XVI–XVII ст., богословські праці видатних християнських авторів (Св. Августина, Ж. Кальвіна, К. Льюїса та ін.), твори класиків англосаксонського лібералізму XVII–XIX ст. (Дж. Лока, А. Сміта, Е. Берка, Дж. Медісона, Б. Констана, А. де Токвіля, лорда Актона), праці Ф. Гаєка та ліберально-консервативна думка XX століття представлена І. Крістолом та М. Тетчер, а також сучасні дослідження з історії ідей і політичної теології.

У першому розділі показано, що класифікація Ф. Гаєка, яка розмежовує англосаксонську та континентальну ліберальні традиції, дає змогу аналізувати лібералізм не як однорідну ідеологію, а як сукупність різних історичних підходів із відмінними філософськими підставами. Англосаксонська традиція, представлена Локом, Смітом, Берком, Токвілем, Актоном та їхніми послідовниками, формується на основі еволюційного бачення суспільного порядку, поваги до закону, традиції та релігійної моралі, що забезпечує її концептуальну близькість до християнської політичної думки. Континентальний раціоналістичний лібералізм, сформований під впливом французького Просвітництва, відходить від цих засад, підміняючи обмежене врядування й морально вкорінений індивідуалізм ідеалом суверенної більшості, етатизмом та антиклерикалізмом, що згодом трансформувалося в соціал-ліберальну парадигму. Порівняльний аналіз цих двох традицій дозволив встановити, що саме англосаксонський лібералізм становить первісну форму

ліберальної думки й вирізняється глибокою історичною спорідненістю з католицькою політичною традицією середньовіччя, протестантським етосом та тираноборчою теорією, яка знайшла свій подальший розвиток у трактатах Джона Лока.

Другий розділ показує, що християнські ідеї не просто супроводжували англосаксонський лібералізм, а були внутрішнім джерелом його формування. Аналіз творів Лока, Сміта, Берка, Константа, Токвіля, Медісона та Актона засвідчив, що ключові ліберальні концепти — природні права, індивідуальна свобода, обмеження влади, свобода в межах закону та моралі — мають безпосередню генеалогічну залежність від християнського політичного мислення. Лок довершує християнський дискурс свободи, Берк уперше теоретично обґрунтовує потребу релігії як морального фундаменту ліберального устрою, Констант і Токвіль розгортають аргументацію про соціальну користь християнства та ризики секуляризму для демократії, Медісон адаптує християнську антропологію до конституційної архітектури США, а мислителі XX століття — Гаєк, Крістол, Тетчер — повертають лібералізм до його релігійно-моральних витоків. Центральною постаттю цієї традиції є лорд Актон, який показав, що джерелом індивідуальної свободи є саме християнська ідея сумління; це дозволяє трактувати англосаксонський лібералізм не як секулярний проект, а як результат довготривалого внутрішнього розвитку християнської політичної теорії.

У третьому розділі встановлено, що Актон вибудовує своє розуміння свободи та сумління безпосередньо на християнській традиції, у якій сумління постає як вища інстанція істини, що стоїть над будь-якою людською владою. Аналіз показав, що Актон тлумачить індивідуальну свободу не як політичний винахід Нового часу, а як історичний плід християнського вчення про відповідальність людини перед Богом і моральну автономію особи. Християнська ідея незалежного сумління — успадкована від середньовічної теології та розвинена протестантськими нонконформістами — в Актоновій теорії є головним рушієм ліберального прогресу. Саме тому Актон розглядає

історію свободи як історію розгортання християнської істини в політичній сфері, а англосаксонський лібералізм — як прямого спадкоємця цієї традиції.

У четвертому розділі встановлено, що центральним ядром англосаксонського лібералізму є концепт індивідуальної свободи, з якого випливають обмежене врядування, індивідуалізм та спонтанний (зокрема ринковий) порядок; ключові форми цих ідей сформувалися під безпосереднім впливом християнської політичної традиції. Християнська тираноборча думка — від середньовічних авторів до англійського пуританізму — заклала принцип морального обмеження влади та верховенства особистої совісті, що пізніше отримало завершене вираження у вченні Лока й стало основою світського ліберального концепту природної свободи.

Теоретичне значення дослідження полягає у формуванні цілісної концепції християнської складової англосаксонського лібералізму та в урівноваженні секулярної інтерпретації лібералізму, що домінує в сучасному дискурсі. Практичне значення результатів полягає в можливості їх використання для подальшого аналізу ідейних засад сучасних політичних доктрин, розроблення навчальних курсів з історії політичних учень, а також для осмислення ціннісних основ української політичної культури в контексті її західного цивілізаційного вибору.

Ключові слова: лібералізм, філософська система, християнство, англосаксонська ліберальна традиція, демократія, християнська політична традиція, спільнота, протестантизм, релігія, свобода, сумління, правда, політичні інституції, політичний сенс, індивідуалізм, порядок, держава, влада, політична філософія, світогляд, цінності.

SUMMARY

Kharlamenkov Mykola Mykolaiovych. The Christian Genesis of the Anglo-Saxon Liberal Tradition. – A qualification scholarly work presented as a manuscript.

A dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 033 – Philosophy (Educational and Research Program “Philosophy”), Field of Knowledge 03 – Humanities. – National University “Ostroh Academy”. Ministry of Education and Science of Ukraine, Ostroh, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive socio-philosophical analysis of the Christian origins of the Anglo-Saxon liberal tradition and to establishing the religious influences on the formation of key liberal concepts. The relevance of the topic stems from the fact that liberalism is not a homogeneous ideology, particularly in its attitude toward the Christian religion. However, in contemporary Western political discourse, as well as in a significant portion of scholarly research, secularism is treated as an inherent component of liberalism, although in reality this characterizes only a part of the liberal tradition. In this regard, there is a need for more studies that would clarify and deepen the understanding of the religious preconditions of liberal ideology by reconstructing the original liberal tradition, which was historically closely connected with Christian political thought. The scientific novelty lies in overcoming the conceptual ambiguity surrounding the term “liberalism” through the application of F. Hayek’s classification of liberal traditions, which became a fundamental theoretical and methodological framework for analyzing the religious foundations of liberalism, as it directed the research toward the Anglo-Saxon tradition—a tradition that, according to Hayek himself, is compatible with the Christian worldview. Therefore, this is the first comprehensive study of the Christian foundations of precisely the Anglo-Saxon form of liberalism. For the first time, a systematic reconstruction has been carried out of the set of foundational Christian ideas found in the theories of Anglo-Saxon authors from the

seventeenth to the twentieth century; the connection has been established between Protestant anti-tyrannical treatises and liberal concepts of individual liberty and limited government; it has been substantiated that the concept of conscience in the work of the eminent liberal theorist Lord Acton is an allusion to the Christian doctrine of truth and freedom (John 8:32) and constitutes the main latent cause underlying the formation of Anglo-Saxon liberalism; the influence of the Christian religion on the development of key liberal concepts has been investigated. The understanding of the evolutionary pathways through which Catholic and Calvinist social teaching penetrated liberal theory has been refined.

The theoretical and methodological framework consists of historical-philosophical analysis, as well as comparative, inductive, deductive, hermeneutical, and content-analytical approaches. The source base includes Protestant anti-tyrannical treatises of the sixteenth and seventeenth centuries; theological works by prominent Christian authors (St. Augustine, J. Calvin, C. Lewis, and others); writings of the classic representatives of Anglo-Saxon liberalism of the seventeenth to nineteenth centuries (J. Locke, A. Smith, E. Burke, J. Madison, B. Constant, A. de Tocqueville, Lord Acton); works by F. Hayek and the twentieth-century liberal-conservative thought represented by I. Kristol and M. Thatcher, as well as contemporary studies in the history of ideas and political theology.

The first chapter demonstrates that F. Hayek's classification, which distinguishes between the Anglo-Saxon and Continental liberal traditions, makes it possible to analyse liberalism not as a homogeneous ideology but as a body of distinct historical approaches grounded in different philosophical premises. The Anglo-Saxon tradition, represented by Locke, Smith, Burke, Tocqueville, Acton, and their successors, is formed on the basis of an evolutionary understanding of social order, respect for law, tradition, and religious morality—elements that ensure its conceptual affinity with Christian political thought. Continental rationalist liberalism, shaped under the influence of the French Enlightenment, departs from these foundations, replacing limited government and morally rooted individualism with the

ideal of majority sovereignty, unlimited state power, and anticlericalism, which later evolved into the social-liberal paradigm. A comparative analysis of these two traditions has made it possible to establish that it is precisely Anglo-Saxon liberalism that constitutes the original form of liberal thought and is characterized by a deep historical affinity with the Protestant ethos, anti-authoritarian political theology, and the anti-tyrannical tradition that found its further development in John Locke's theory.

The second chapter shows that Christian ideas did not merely accompany Anglo-Saxon liberalism but served as an internal source of its formation. The analysis of the works of Locke, Smith, Burke, Constant, Tocqueville, Madison, and Acton demonstrates that the key liberal concepts—natural rights, individual liberty, the limitation of power, moral order, and religious pluralism—have a direct genealogical dependence on Christian political thought. Locke brings the Christian discourse on freedom to completion; Burke is the first to provide a theoretical justification for the necessity of religion as the moral foundation of the liberal order; Constant and Tocqueville develop arguments concerning the social utility of Christianity and the risks that secularism poses to democracy; Madison adapts Christian anthropology to the constitutional architecture of the United States; and twentieth-century thinkers—Hayek, Kristol, and Thatcher—return liberalism to its religious and moral origins.

The central figure of this tradition is Lord Acton, who demonstrated that the source of individual liberty is the specifically Christian idea of conscience; this makes it possible to interpret Anglo-Saxon liberalism not as a secular project but as the result of the long-term internal development of Christian political theory.

The third chapter establishes that Acton grounds his understanding of freedom and conscience directly in the Christian tradition, in which conscience appears as the highest instance of truth standing above any form of human authority. The analysis shows that Acton interprets individual liberty not as a political invention of the modern age but as a historical product of the Christian doctrine of human responsibility before God and the moral autonomy of the person. The Christian idea of independent conscience—inherited from medieval theology and developed by

Protestant nonconformists—emerges in Acton's theory as the primary driving force of liberal progress. For this reason, Acton views the history of freedom as the history of the unfolding of Christian truth within the political sphere, and Anglo-Saxon liberalism as the direct heir to this tradition.

The fourth chapter establishes that the central core of Anglo-Saxon liberalism is the concept of individual liberty, from which limited government, individualism, and spontaneous (including market) order are derived; the key forms of these ideas were shaped under the direct influence of the Christian political tradition. Christian anti-tyrannical thought—from medieval authors to English Puritanism—laid the foundation for the principle of the moral limitation of power and the supremacy of personal conscience, which later received its complete expression in Locke's doctrine and became the basis of the secular liberal concept of natural liberty.

The theoretical significance of the study lies in the development of a coherent concept of the Christian component of Anglo-Saxon liberalism and in balancing the secular interpretation of liberalism that dominates contemporary discourse. The practical significance of the results consists in their applicability for further analysis of the ideological foundations of modern political doctrines, for the development of academic courses on the history of political thought, and for understanding the value foundations of Ukrainian political culture within the context of its Western civilizational orientation.

Keywords: liberalism, philosophical system, Christianity, Anglo-Saxon liberal tradition, democracy, Christian political tradition, community, Protestantism, religion, freedom, conscience, truth, political institutions, political meaning, individualism, order, state, power, political philosophy, worldview, values.